

LORENZO DELLA VOLPAIA
ASZTROLÓGIAI ÓRÁJÁNAK LEÍRÁSA
ANGELO POLIZIANO LEVELÉBEN
(IV, 8.)

Bevezetés forrásközléshez

FRAZER-IMREGH MONIKA

ABSTRACT

Poliziano's Description of Lorenzo della Volpaia's Astrological Clock

The letter published below in Hungarian translation is the eighth piece of the fourth book of Angelo Poliziano's *Letters*, written to Francesco della Casa on August 8, 1484. The subject of the letter is a description of the complicated astrological clock operated by a single weight, which was made for Lorenzo de' Medici by Lorenzo della Volpaia. Giorgio Vasari mentions this master in several places in his *Lives of the Greatest Painters, Sculptors and Architects*, but Vasari's reference to the clock itself refers to its "twin", which della Volpaia began to build a few years later. Following Vasari, the first clock described in Poliziano's letter was mistakenly identified with the second copy, which was placed in the Sala dell'Orologio, the room of the Palazzo Vecchio named after the clock, in 1510. In addition to the hour, both timepieces showed the day of the month, the position of the sun in the zodiac, the phase of the moon, the day within its own cycle, its position in the zodiac, its average speed and real position, the real position corresponding to the average speed of the five planets in the zodiac, and the position of the so-called lunar nodes. The latter could be observed on six smaller, separately rotating circles within the larger circle.

Az alábbi levél Angelo Poliziano *Levelei* negyedik könyvének nyolcadik darabja,¹ amelyet Francesco della Casának írt 1484. augusztus 8-án. Angelo Poliziano (1454–1494) humanista, költő, filológus, filozófus, Lorenzo de' Medici pártfogoltja, gyermekeinek nevelője és a *Studio Fiorentino*, a firenzei egyetem retorika és poétika tanszékének tanára.² A címzett, Francesco della Casa (1461–cca 1512) a Mediciek alkalmazásában álló firenzei bankár család sarja, akik a római fiókot is vezették, a levél írásakor valószínűleg éppen Rómában tartózkodott.³ A levél tárgya annak a bonyolult, egyetlen súly által működő asztrológiai órának a leírása, amelyet Lorenzo de' Medici készíttetett Lorenzo della Volpaiával.⁴

Habár arra vonatkozóan, hogy valóban Lorenzo de' Medici készítette-e el a szerkezetet, nincsen írásos emlékünck, az a tény, hogy della Casa éppen Polizianótól kéri annak leírását, s hogy a jobbára a Medici-palotában időző humanista a levél végén azt írja: „minden nap nézegettem,” igazolni látszik ezt a feltevést. Bár Giorgio Vasari *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete* című művében több helyen is megemlékezik a mesterről, Lorenzo della Volpaiáról, Vasarinak magára az órára való utalása azonban annak „ikertestvérére” vonatkozik,⁵ amelyet della Volpaia néhány évvel később kezdett el építeni. Vasari nyomán tévesen azonosították a Poliziano levelében leírt első órát a második példánnyal, s így arról is feltételezték, hogy korábban Lorenzo de' Medici tulajdonában állt.

Az óra „műfájának” meghatározása *orologio astronomico da camera*, vagyis szobai asztrológiai óra: egy álló, oszlopos szerkezet, amelyen a különféle mutatók nagyjából szemmagasságban helyezkedtek el. Az óramű mutatta nemcsak az órát, hanem ezen kívül még a hónap napját, a Nap helyzetét is az állatövben, továbbá a Hold fázisát, a saját ciklusán belüli napját, helyzetét az állatövben, átlagos sebességét és valós helyzetét, az öt bolygó átlagsebességének megfelelő, illetve valós pozícióját az állatövben, valamint az ún. holdcsomópontok (azaz a Nap és a Hold pályái metszéspontjainak) helyzetét szintén az állatövben.⁶ Az utóbbiakat a nagyobb körlapon belül hat kisebb, külön forgó körlapon lehetett megfigyelni.

A készítő tehát Lorenzo della Volpaia (1446–1512) firenzei építész, ács, aranyműves, matematikus, de legfőképpen óraműves volt, aki éppen a Nap és bolygók járását, valamint a holdfázisokat modelláló két hasonló szerkezetéről lett híres.⁷ Sajnos a lenti levél tárgyát képező, 1484-ben elkészült első példány további sorsáról

¹ Poliziano: Opera, 48; Poliziano: Letters, 270–272.

² Életrajzát lásd Frazer-Imregh: Poliziano és Pontano levélváltása..., 47–51.

³ Bővebben róla lásd a levélhez írt lábjegyzeteket.

⁴ Morpugo: Gli orologi di casa Medici, 21–25.

⁵ Vasari: A legkiválóbb festők, 1, 336 (Donatello életrajzában).

⁶ Simoni: La Sfera dei Pianeti, 17–25; bővebben a planetáris órákról lásd Pouille: Les instruments...

⁷ Morpugo: Dizionario degli Orologiai Italiani, 201–205 (újabb kiadás: Milánó, NAVA, 1974); Morpugo: Alcuni appunti sugli orologiai della Volpaia, 1–7; Pagliara: Lorenzo della Volpaia.

semmi egyéb információnk nincs. Feltételezhetően a Medicieknek az 1494-es Firenzéből való kiűzetése során szállították el palotájukból, és 1512-es visszatérésükkor sem került oda vissza. Az 1640-ig fennmaradt második darabot illetően a firenzei Biblioteca Medicea Laurenziana egyik kódexének⁸ tanúsága szerint az önműködő modellt Francesco Bandini révén Hunyadi (Corvin) Mátyás rendelte meg, s a mester 1485 és 1490 között dolgozott rajta, azonban a megrendelő halála miatt az óramű soha nem jutott el Magyarországra.

A gépezetet az elszegényedett mestertől karitatív jelleggel a guelfek kapitánya vásárolta meg 1510-ben, és a Signoriának adományozta, hogy Firenzében, a Palazzo Vecchióban őrizték meg, ahol a róla elnevezett „Órateremben” (Sala dell’ Orologio) helyezték el.⁹ Giorgio Vasari ott látta e példányt I. Cosimo de’ Medici (1519–1574) fejedelemsége alatt, és emiatt terjedhetett el az a vélekedés, hogy az eredetileg Lorenzo de’ Medicie volt.¹⁰ A mozgó szerkezet karbantartásának feladata Lorenzo della Volpaiáról előbb egyik fiára, Camillóra, majd unokájára, Girolamóra szállt, aki 1560-ban és 1594-ben restaurálta azt, 1609-től azonban nem működött többé. 1640-ben darabjai még szerepeltek egy leltárban, később pedig megsemmisítették.¹¹

A mechanizmusra vonatkozó rajzok és számítások viszont fennmaradtak Lorenzo két fiának másolataiban: Benvenuto jegyzetlapjain és Eufrosino 22 oldalas kis kéziratóban, amelyet „apánk, Lorenzo kézzel írott könyvecskéjéről” másolt le.¹² Lorenzo órásmesterként 1490-ben azt a megbízatást kapta, hogy Firenze nyilvános óráját rendszeresen beállítsa; e feladatot 1494-ben, a Mediciek elűzésekor elvették tőle, majd 1500-ban az ő helyébe lépő órásmester halálával visszaadták neki, egy újabb óra építésének megbízásával egyetemben. Más köztéri és templomokon elhelyezett órákat is épített és karbantartott, Firenzén kívül is, például Bolognában. Fia, Benvenuto jegyzetein szerepelnek Lorenzo egyéb gépezeteinek tervrajzai is: asztroláb, hidraulikus gép, csörlő kúthoz, vízimalom, ívfűrészelő szerszám stb. A nála fiatalabb Leonardo kapcsolatban állt vele; Leonardo több tervrajzán felismerhető della Volpaia konstrukcióinak ismerete.¹³ Számos (legalább húsz) megépített gépezetéből mindössze egy óra maradt fenn, ma a firenzei Museo Galileóban (a korábbi Museo di Storia della Scienzában) őrzik.

⁸ Ms. Antinori 17. Vö. Giuseppe Brusa: *L’ arte dell’ orologeria in Europa...*, 38.

⁹ Ez a terem az épület második emeletén található, és Egnazio Danti freskói díszítik.

¹⁰ Lásd fentebb.

¹¹ Az óramű történetéhez lásd Brusa: *L’ orologio dei pianeti...*, 645–669; Morpugo: *Dizionario degli Orologiai*, 201–205; és Dorini: *L’ orologio dei pianeti...*, 1–7.

¹² Ezt Carlo Pedretti írta át 1953-ban, a kézirat azonban mindmáig kiadatlan maradt. Jelenleg Sara Tagliagamaba dolgozik a jegyzetfüzet átírásán, amelyet Giancarlo Truffa közreműködésével készülnek kiadni (Giancarlo Truffa közlése alapján).

¹³ Brusa, *L’ orologio dei pianeti...*, 651; Tagliagamaba: *Alle origini dell’ orologeria di Leonardo*, 93–126.

Az alább leírt planetáris órának (az óraszekrény alatt) egy éggömbbel és egy földgömbbel kibővített utódját 1994-ben a Firenzei Tudománytörténeti Múzeum¹⁴ számára rekonstruálta Alberto Gorla órarestaurátor¹⁵ Giuseppe Brusa óratörténész¹⁶ segítségével, Emmanuel Poulle tudománytörténész és levéltáros értékes megjegyzéseit felhasználva.¹⁷ A kivitelezésben a firenzei Istituto Statale d'Arte¹⁸ tanárai működtek közre.¹⁹

1. kép Alberto Gorla – Giuseppe Brusa
– Emmanuel Poulle: Lorenzo della Volpaia
1485 és 1510 között készített asztrológiai
órájának rekonstrukciója, 1994,
Firenze, Museo Galileo. Raktári száma: 3817.

¹⁴ Akkori nevén Museo di Storia della Scienza, ma Museo Galileo.

¹⁵ Munkásságáról lásd albertogorla.it. (Letöltés: 2022. 10. 04.)

¹⁶ Legjelentősebb munkája e témában: Brusa: L' arte dell' orologeria.

¹⁷ Vö. Poulle: Horologium amicorum...

¹⁸ Újabb nevén Liceo Artistico di Porta Romana.

¹⁹ A rekonstrukció történetéről lásd Brusa: L' orologio dei pianeti..., 647.

BIBLIOGRÁFIA

ELSŐDLEGES FORRÁSOK

- Poliziano, Angelo: *Epistolarum libri duodecim = Opera omnia*. Basileae: apud Nicolaum Episcopium juniorem, 1553, 1–212.
- Poliziano, Angelo: *Letters*, Vol. I, Books I–IV. Ed. & transl. Shane Butler. Cambridge, MA – London: Harvard University Press, 2006. (The I Tatti Renaissance Library, 21)

SZAKIRODALOM

- Brusa, Giuseppe: *L' arte dell' orologeria in Europa: sette secoli di orologi meccanici*. Milano: Bramante, 1978 és 1993.
- Brusa, Giuseppe: *L' orologio dei pianeti di Lorenzo della Volpaia = Nuncius: Annali di storia della scienza*, 1994, 645–669.
- Dorini, Umberto: *L' orologio dei pianeti di Lorenzo della Volpaia donato dai capitani di Parte Guelfa alla Signoria di Firenze*. Hely nélkül: kiadó nélkül, 1909. (Különlenyomat innen: *Rivista d'Arte*, VI. évf., 1909.)
- Frazer-Imregh Monika: *Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget? – Poliziano és Pontano levélváltása = Antikvitás és reneszánsz* 6, 2020/2, 43–68. DOI: 10.14232/antikren.2020.6.43-68
- Morpugo, Enrico: *Gli orologi di casa Medici = La Clessidra*, 7. évf., 1951/10, 21–25.
- Morpugo, Enrico: *Alcuni appunti sugli orologi della Volpaia*. Különlenyomat a *La Clessidra*, 15. évf., 1959/9. számából.
- Morpugo, Enrico: *Dizionario degli Orologiai Italiani*. Roma: La Clessidra, 1950. (Újabb kiadás: Milánó, NAVA, 1974.)
- Pagliara, Pier Nicola: *Lorenzo della Volpaia = Dizionario Biografico degli Italiani* 37. Roma: Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1989, [treccani.it/enciclopedia/lorenzo-della-volpaia_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/lorenzo-della-volpaia_(Dizionario-Biografico)).
- Poulle, Emmanuel: *Les instruments de la théorie des planètes selon Ptolomée: Equatoires et horlogerie planétaire du XIII au XVI siècle*. Vols. 1–2. Genève et Paris: Droz, 1980.
- Poulle, Emmanuel: *Horologium amicorum: l'astrarium de Giovanni Dondi*. Padoue, Bibliothèque Capitulaire, ms D. 39. Paris: École des Chartes, 1998.
- Simoni, Antonio: *La Sfera dei Pianeti = La Clessidra*, 27. évf., 1971/7, 17–25
- Tagliagambara, Sara: *Alle origini dell'orologeria di Leonardo: Andrea Verrocchio e Lorenzo della Volpaia per l'orologio di Mercato Nuovo*. *Accademia Leonardi Vinci*, 1. évf., 2021/1, 93–126.
- Vasari, Giorgio: *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete* 1. Budapest: Európa, 1983.
- Zaccaria, Raffaella: *Francesco della Casa = Dizionario Biografico degli Italiani* 36. Roma: Istituto dell' Enciclopedia Italiana, 1988, [treccani.it/enciclopedia/francesco-della-casa_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-della-casa_(Dizionario-Biografico)).